

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА – ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Принцип верховенства права є одним із провідних елементів загальних засад конституційного ладу будь-якої сучасної демократичної, право-

¹ Кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

вої держави. Він являє собою похідну всіх загальних засад права; як ціннісний сплав ідей справедливості, рівності, свободи і гуманізму верховенство права формує відповідний образ правової системи і визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність. Відданість принципу верховенства права – загальноприйнята в усьому світі міра легітимності уряду [1, с. 10; 14].

Принцип верховенства сформувався в XVII–XIX ст. в умовах європейського культурно-правового простору, у лоні доктрини природного права. Там він є, на думку відомого дослідника цієї тематики Б. Таманаги [1, с. 11], «виключним і легітимуючим політичним ідеалом», який поступово поширюється на увесь сьгоднішній світ, покликаний якісно змінити як основоположні засади, так і практичну складову системи правового регулювання суспільних відносин у напрямі до загальновизнаних гуманітарних цінностей та критеріїв соціальної ефективності. Сьогодні принцип верховенства права розглядається на думку О. В. Петришина у двох аспектах:

По-перше, в широкому значенні – як принцип правової організації державної влади у суспільстві, так би, мовити, у сенсі «*верховенства права над державою*». Саме так цей принцип тлумачиться за межами континентальної моделі правової держави за посередництвом англломовної конструкції верховенства (панування) («*Rule of law*»). Як результат глобовне «верховенство права» основним змістом ототожнюється з континентальною «правовою державністю».

По-друге, у вузькому розумінні, а саме у контексті співвідношення однорідних правових категорій – права та закону в системі регулювання суспільних відносин, їх ролі та місця в забезпеченні правопорядку, тобто у сенсі «*верховенства права над законом*». Саме на такий підхід орієнтує ст. 8 Конституції України, що закріплює визнання та дію принципу верховенства права і роз'яснює відповідно до цього його зміст: а) як найвищу юридичну силу Конституції України, яка передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України й мають відповідати їй; б) як пряму дію норм Основного Закону країни, що передбачає гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України. Таким чином, Конституція, проголошуючи Україну правовою демократичною соціальною державою (ст.1), виключає тавтологічне «правовій державі» широке розуміння «верхо-

венства права». Такий більш спеціальний підхід до розуміння принципу верховенства права дає змогу розглядати питання панування права в суспільних відносинах і більш загальні проблеми організації державної влади як відносно самостійні, сконцентрувати увагу правознавців на власне правовій складовій як першої, так і другої проблематики, зокрема ролі судових органів як остаточного арбітра з правових питань насамперед щодо захисту прав та свобод людини і громадянина [2, с.24–25].

На думку одного із творців доктрини верховенства права А. Дайсі цей принцип ґрунтується на визнанні та беззастережному сприйнятті найвищої цінності людської особи, її невідчужуваних прав і свобод, які, є «основою, а не результатом права країни», а правила, що лежать в основі конституційного кодексу, є «не джерелом, а наслідком прав осіб» [3, с.522,527].

Саме невід’ємні, невідчужувані права і свободи людини, як свідчить досвід сучасних розвинених держав, лежать в основі «стримувань і протитав» державної влади. Слід нагадати, що права людини становлять невід’ємний компонент права, його *raison d’etre*; їхнє існування поза правом і без права неможливе, так само як і право немислиме без прав людини. Це явища однієї сутності. Можна погодитись із тим, що система норм не може претендувати на статус права, якщо воно не гарантує свободу і рівність за допомогою прав людини та громадянина [4, с.28].

Це той обмежувальний бар’єр, який не може бути подолано на власний розсуд ні законодавчою, ні виконавчою, ні судовою владою. По суті, вони складають правове першоджерело. Не випадково пов’язаність усіх гілок влади фундаментальними, невідчужуваними правами і свободами людини розглядається сучасною правовою теорією і практикою, зокрема конституційними судами багатьох європейських країн та Європейським судом з прав людини, безпосереднім проявом реалізації принципу верховенства права [5, с.7–8]. Отже, права людини і верховенство права можуть існувати та ефективно діяти тільки в поєднанні.

Принцип верховенства права – це юридично обов’язкова норма сучасного українського правопорядку.

Уперше його було узаконено у тексті Конституційного Договору від 8 червня 1995 р. (ст.1 якого визначила, що «в Україні діє принцип верховенства права») [6] з наступним Perezatвердженням його у самому тексті Конституції 1996 р. (ст. 8). Можна без перебільшення сказати, що Конституція України 1996 р. стала продуктом європейської конституційної

культури, універсальними цінностями якої є повага людської гідності – фундаменту всіх основних прав і свобод та принципів верховенства права. Однією з вирішальних складових верховенства права є верховенство Конституції. Розгляд верховенства права поза верховенством Конституції, як слушно зазначав свого часу Ю. Тодика, – це шлях до вседозволеності та свавілля [7, с. 67–68]. Отже, для національної правової системи України принцип верховенства права є невідривним від Конституції України. Це пояснює, чому конкретизація принципу верховенства права в ст. 8 Конституції України полягає в проголошенні найвищої юридичної сили Конституції і в характеристиці її норм як таких, що мають пряму дію. Ураховуючи зазначене, перевірка будь-яких норм чи дій щодо їх відповідності правам людини здійснюється шляхом їх порівняльного аналізу з положеннями Конституції, а пряма дія конституційних норм є підставою найдоступнішого для громадянина судового захисту своїх порушених прав [8, с.52].

Отже, фіксування принципу верховенства права в Конституції України – це *перший і найвищий рівень* юридичного закріплення цього принципу в сучасному українському праві – *конституційний* [9, с.1409–1410]. Згодом він увійшов у новітню систему українського права шляхом ухвалення Верховною Радою України 31 жовтня 1995 року рішення про приєднання України до Статуту Ради Європи (чим, власне, було «підтверджено відданість України ідеалам та принципам, які є спільним надбанням європейських народів» [10], та визнання Україною як державою членом Ради Європи обов’язковості принципу верховенства права) та шляхом ратифікації Верховною Радою України 17 липня 1997 року Європейської Конвенції з прав людини (з преамбули якої випливає, що до «спільної спадщини політичних традицій та ідеалів» країн, що її укладали, належать «свобода» та «верховенство права» [11]). При цьому зазначалося, що Україна повністю визнає на своїй території дію статті 46 Конвенції про визнання обов’язковою юрисдикції Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях щодо тлумачення і застосування Конвенції [12]. Це – *другий рівень* узаконення принципу верховенства права в сучасному українському праві, який характеризується тим, що норми зазначених міжнародних договорів України (з урахуванням положень ст. 9 Конституції України), згода на обов’язковість яких була надана Верховною Радою України, увійшли до національного українського законодавства як його складова частина.

I, нарешті, *третій рівень* узаконення цього принципу в сучасному українському праві представлений ще не досить численною на цей час низкою звичайних українських законів. Одна група цих законів логічно стосується передовсім *сфери регулювання статусу і діяльності судових органів влади та окремих видів судочинства*. Суд – своєрідний лакмусовий папірець принципу верховенства права [4, с.27], одна з рук влади, чия роль полягає в забезпеченні того, щоб її інші руки діяли в межах права, що й забезпечить панування права над державною владою. Тільки завдяки суду права людини із гучних конституційних гасел можуть бути перетворені в дійсні правові норми [13, с.190–191].

Як підсумок, запровадження принципу верховенства права пов'язано з таким: *По-перше*, – поглибленням усталеного для вітчизняного правознавства принципу законності шляхом адаптації до його змісту фундаментальних правових чинників – конституційних норм та принципів Основного Закону, міжнародних стандартів прав і свобод людини. *По-друге*, – визнанням поряд з визначенням закону основною формою права необхідності використання потенціалу інших джерел права. До нього спонукають прийняті нещодавно нові галузеві кодекси, діяльність вітчизняних та міжнародних судових органів, активізація методологічних правових пошуків в Україні. Така констатація покликана насамперед розширити межі соціально-культурного простору правового регулювання і уможливує, зокрема, функціонування таких специфічних інститутів здійснення судочинства, як мирові судді та суд присяжних. *По-третьє*, – особливим статусом судової влади як професійного та колегіального арбітра з питань права, уповноваженого приймати остаточні правові рішення насамперед щодо захисту прав і свобод людини. Адже згідно з одним із класичних постулатів юриспруденції правом може вважатися лише те, що може бути захищено у судді. Тому верховенство права покликано бути певним стандартом не лише законодавчої діяльності, а й ухваленням судових рішень, який засвідчує неупередженість правосуддя й намагання суддів забезпечити справедливість ухваленням відповідного рішення. Звідси – принципові вимоги до рівня кваліфікації суддів, доступності до суду, належної організації системи судової влади.

Подальша розробка і втілення в суспільне життя принципу верховенства права – є необхідною умовою подальшої ефективної модернізації України, та її правової системи. Головна мета органів державної влади – модернізувати країну. І зробити це можливо лише за рахунок зміцнення

демократичної, соціальної та правової держави. Шляхом формування активного і захищеного громадянина. На основі верховенства права, необхідності підсилення держави в умовах сучасної глобалізації».

Література:

1. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія/ Пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Вид дім «Києво- Могиляк. акад.», 2007. – 208 с.
2. Петришин О. В. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин // Право України. – 2010. – № 3. – С.24–34.
3. Дайсі А. Вступ до вчення про право Конституції. Анатомія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права. –2008. – 678 с.
4. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісн. Конституц. Суду України. –2000. – № 4. – С.24–32.
5. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи // Право України. – 2010. – № 3. – С.6–18.
6. Конституційний Договір між Президентом України та Верховною Радою України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України (від 8 червня 1995 року) // Відомості Верховної Ради України. –1995. – № 18. –Ст.133.
7. Тодика Ю. Основы конституционного строя Украины. – Х.: Право. – 2000. – 367 с.
8. Цвік М. В. Верховенство права в контексті прав людини // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-річчя Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: У 2ч. – Х. – 2000. Ч.1. –С. 49–53.
9. Головатий С. Книга третя. Верховенство права: український досвід. – К.: Вид-во «Фенікс», 2006. – 1747 с.
10. Закон України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 38. –Ст.287.
11. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No.5).
12. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2,4,7 та 11 до Конвенції №475/97-ВР від 17 липня 1997 року» // Відомості Верховної Ради України. –1997. –№ 40. – С.263.
13. Ллойд Д. Ідея права: Пер. с англ. – М.: Югона, 2000. – 416 с.
14. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.